

SYLWESTER DZIKI

Warsztat dokumentacyjny prasoznawcy (problemy teoretyczno-metodologiczne — tradycje — stan — postulaty)*

Przedmiotem rozważań jest próba analitycznego oraz normatywnego (postulatywnego) opisu istotnych w polskim piśmiennictwie różnorodnych publikacji tworzących warsztat dokumentacyjny prasoznawstwa, a szczególnie jego n a j - i s t o t n i e j s z y c h elementów - bibliografii bieżących i retrospektywnych - zarówno czasopism (wykaz tytułów), jak i badań (spis badań nad prasą).

Rozprawa składa się z 8 rozdziałów i aneksów:

I. WPROWADZENIE (1. Uwagi wstępne; 2. Rola dokumentacji w badaniach naukowych; 3. Rola dokumentacji w prasoznawstwie);

II. POJĘCIE PRASY. Status periodycznych wytworów drukowanych na tle pozostałych grup wytworów drukowanych (A. Zagadnienia semantyczne: 1. Uwagi wstępne; 2. Konstrukcja schematu klasyfikacji. B. Kwestie terminologiczne: 1. Przyczyny nieporozumień terminologicznych; 2. Kształtowanie się polskiego nazewnictwa rodzajów wydawnictw periodycznych; 3. Czy istnieje możliwość uporządkowania i rozwiązania dotychczasowych sporów i nieporozumień terminologicznych?);

III. BIEŻĄCA BIBLIOGRAFIA PRASY (1. Uwagi wstępne; 2. Optymalny kształt bieżącej bibliografii prasy; 3. Polskie tradycje bieżących bibliografii prasy; 4. Stan bieżący; 5. Propozycje zmian; 6. Zasady budowy szczegółowych in-

deksów; 7. Związek między bibliografią a statystyką wydawnictw);

IV. BIEŻĄCA BIBLIOGRAFIA BADAŃ (1. Uwagi wstępne; 2. Anatomia postulowanego modelu adnotacji treściowej; 3. Zakres bibliografii; 4. Problemy zasięgu bibliografii; 5. Układ bibliografii - klasyfikacja dokumentów; 6. Kompletność bibliografii; 7. Tradycje bieżącej bibliografii opracowań; 8. W poszukiwaniu koncepcji międzynarodowej bibliografii; 9. Obraz polskich badań nad środkami masowego komunikowania z lat 1965 - 1981 w interpretacji statystycznej);

V. BIBLIOGRAFIA RETROSPEKTYWNA CZASOPISM [1. Uwagi wstępne; 2. W poszukiwaniu ogólnych rozwiązań - przegląd stanowisk; 3. Pożądany w prasoznawstwie typ bibliografii retrospektywnej; 4. Tradycje i stan dotychczasowych opracowań; 5. Ujęcia ilościowe (statystyczne) - przegląd badań];

VI. BIBLIOGRAFIA RETROSPEKTYWNA WIEDZY O PRASIE (1. Uwagi wstępne; 2. Szczególna rola bibliografii retrospektywnej w badaniach prasoznawczych; 3. Tradycje i stan dotychczasowych opracowań; 4. Postulowany model bibliografii retrospektywnej)

VII. DOKUMENTACJA FAKTOGRAFICZNA. Pojęcie, sprawy warsztatowe, elementy składowe (1. Uwagi wstępne; 2. Opracowania przy użyciu metod interpretacyjnych; 3. Opracowania przy użyciu metod opisowych);

VIII. PODSUMOWANIE.

ANEKSY:

1. Bieżące spisy i katalogi czasopism w PRL (1944 - 1964);

2. Wykaz instytucji wchodzących w skład światowego systemu informacyjnego o badaniach nad środkami masowego komunikowania (COMNET).

3. Inwentarz podstawowych danych dla badań nad komunikowaniem masowym. Lista wskaźników (wybór).

Dokumentacja prasoznawcza jest częścią składową szeroko pojętej dokumentacji historyczno-literackiej. Wynika to ze
258

zrozumiałych zależności, związków między szeroko pojętym czasopiśmiennictwem a literaturą, życiem literackim i wiedzą o literaturze. Związki te wyrażają się m.in. w płaszczyźnie funkcjonalnej, genetycznej, semantycznej. Czasopismo jest jednym z najistotniejszych środków komunikacji literackiej. I to od dość dawnych czasów, a zwłaszcza od-
tąd, kiedy zaczynamy obserwować tendencje profesjonalizacji twórczości literackiej; na gruncie polskim procesy te obserwujemy w formie inicjalnej w okresie oświecenia.

Analizując poszczególne rodzaje interesujących nas typów bibliografii - prócz kwestii warsztatowych - omówiono:

- podstawowe problemy teoretyczno-metodologiczne,
- tradycje zainteresowań,
- stan posiadania i niezbędne postulaty.

W ograniczonym zakresie (na przykładzie wybranych krajów i zagadnień) przedstawiono sytuację za granicą. Szczególnie wiele uwagi poświęcono ukazaniu różnorodnych koncepcji dotyczących międzynarodowej bibliografii bieżącej badań nad środkami masowego komunikowania. Uczyniono to świadomie, gdyż w funkcjonowaniu w miarę poprawnej i wyczerpującej międzynarodowej bibliografii bieżących badań (bądź w dużym stopniu zunifikowanych ze względu na przedmiot, zakres i zasięg bibliografii krajowych) upatruje się zasadniczy czynnik określający (i ułatwiający) właściwy i pożądany rozwój współczesnych badań nad środkami masowego komunikowania, podobnie jak każdej innej dyscypliny.

Przedstawiając podstawowe problemy natury teoretyczno-metodologicznej, przy omawianiu poszczególnych typów bibliografii, główne akcenty rozważań (prócz oczywistych kwestii terminologicznych) podporządkowano ukazaniu specyficznej roli tych różnych typów bibliografii w badaniach prasoznawczych. Trzeba podkreślić, iż szeroko pojętej roli biblio-

grafii prasoznawczej nie można sprowadzać jedynie do funkcji rejestratora tytułów prasowych bądź przewodnika po piśmiennictwie.

W toku szczegółowych wywodów ukazano wyjątkową rolę bibliografii w tych badaniach, starając się nadać jej status autonomicznych metod badawczych. Metody te uzewnętrzniają się w specyficzny sposób w poszczególnych, wyróżnionych tu, typach bibliografii.

We wszystkich typach, a szczególnie w b i e ż ą c e j r e j e s t r a c j i t y t u ł ó w c z a s o p i s m, bibliografia (sporządzona według uściślonego przedmiotu, zakresu i zasięgu) jest punktem wyjścia do uogólnień statystycznych, na podstawie których możemy orzekać o tendencjach rozwojowych; w przypadku zaś posiadania takich uogólnień odnoszących się do zagranicy możemy dążyć do konstruowania optymalnych modeli, które pragnąłby "kopiować" organizator - polityk ruchu wydawniczego bądź badań naukowych.

Inne funkcje metody bibliograficzne spełniają w odniesieniu do bibliografii r e t r o s p e k t y w n e j c z a s o p i s m. Odpowiednio skonstruowany opis bibliograficzny (znacznie wykraczający poza formalne ustalenia norm) może w konsekwencji doprowadzić do stworzenia sylwetki pisma, będącej sui generis resume nie istniejącej dotąd monografii.

W przypadku bibliografii r e t r o s p e k t y w n e j b a d a ń kompletna bibliografia jest punktem wyjściowym do sporządzania syntezy dziejów nauki o prasie; nauki rozpatrywanej w różnorodnych ujęciach - zarówno w ujęciu kulturowym, propozycjonalnym, jak i antropologicznym. Interpretując wiedzę o prasie w ujęciu antropologicznym (ale także i kulturowym, propozycjonalnym) zobaczymy, że wśród twórców prasy - i wiedzy o prasie - znajduje się wielu twórców literatury. Z dużym uproszczeniem można wręcz twierdzić, iż rzemiosło dziennikarskie jest nie tylko swego rodzaju "przedszkolem" twórcy literatury, ale i źródłem utrzymania.

W polskiej wiedzy o prasie znajdujemy znaczące teksty A. Mickiewicza, C. Norwida. Znany historyk literatury W. Bruchnalski jest redaktorem i współautorem monumentalnego dzieła o "Gazecie Lwowskiej"; dalej wymienić można J. Tretiaka (autor monografii "Trybuny Ludów"), P. Chmielowskiego i in. Podwaliny dyscypliny, którą tu analizujemy, tworzyli m.in. F. Bentkowski, J.S. Bandtkie, K. Szajnocha i wreszcie K. Estreicher oraz J.I. Kraszewski - jeden z pierwszych twórców teorii polskiego dziennikarstwa.

Omawiając problematykę bieżącej bibliografii badań, szczególną uwagę poświęcono bibliografii adnotowanej, zbliżającej się do bibliografii analitycznej. Tego rodzaju ujęcie jest rezultatem upatrywania w istocie przedmiotu bibliografii bieżącej instrumentu szybkiego uzyskiwania informacji o zawartości dokumentu. Stąd w poszukiwanej (postulowanej) przez nas adnotacji typu analitycznego odbiorca winien znaleźć maksimum wiedzy o zawartości dokumentu.

■

Próbując dokonać syntetycznej oceny stanu posiadania polskich bibliografii prasoznawczych, trzeba stwierdzić, iż ocena ta musi być negatywna. Mimo bogatej tradycji polskiej prasoznawczej myśli bibliograficznej, sięgającej pierwszej połowy XIX w., dotąd nie posiadamy:

- ani - mimo rozlicznych przyczynków i opracowań cząstkowych - wyczerpującej bibliografii retrospektywnej polskiego czasopiśmiennictwa; stąd też trudno - nawet w granicach dużego prawdopodobieństwa - odpowiedzieć dziś na pytanie: ile w blisko 350-letnich dziejach prasy polskiej ukażało się tytułów czasopiśmienniczych?

- ani zadowalającej bibliografii bieżącej prasy, która ułatwiałaby (stymulowała) dalsze badania w zakresie ujęć statystycznych, a szczególnie typologicznych.

Zadowolającą sytuację obserwujemy w zakresie kontynuowanej od ponad 20 lat bieżącej bibliografii polskich badań nad środkami masowego komunikowania. Tej pozytywnej oceny nie można niestety odnieść do retrospektywnej bibliografii badań. Opracowania, którymi dysponujemy, mogą jedynie zaspokoić potrzeby dydaktyki. Stąd też bardzo wybiórcza i niepewna jest nasza dotychczasowa wiedza o dziejach polskiej myśli prasoznawczej.

Wobec tych rozlicznych braków w polskiej bibliografii prasoznawczej, jednym z najpilniejszych postulatów badawczo-wydawniczych jest podjęcie prac nad bibliografią bibliografii polskiego prasoznawstwa, obejmującą wszystkie publikacje od II połowy XIX stulecia do czasów współczesnych, a której przedmiotem byłaby rejestracja i analiza bibliografii dotyczących polskich badań prasoznawczych i czasopiśmiennictwa. Byłaby ona pierwszą próbą rejestracji i metodycznego uporządkowania licznych częściowych bibliografii (lub tzw. parabibliografii). W suplemencie tej pracy winien się znaleźć reprezentatywny zestaw najwybitniejszych wydawnictw dokumentacyjnych zagranicznych z zakresu prasoznawstwa.

Wysuwając na pierwsze miejsce sprawę bibliografii bibliografii jako najpilniejszy postulat badawczo-wydawniczy, wcale nie twierdzę, iż zaniedbania w zakresie innych rodzajów bibliografii są mniej istotne i mniej ważne. Chcę jedynie zwrócić uwagę, iż opracowanie tego rodzaju kompendium jest stosunkowo proste i bynajmniej nie angażuje zbyt dużo sił badawczych i środków finansowych.

Równie optymistycznie chciałbym spoglądać na losy bieżącej bibliografii prasy. Ostatnio obserwujemy względnie dużą aktywność Instytutu Bibliograficznego BN w zakresie prac edytorskich. Wyrazem tego są dwa kolejne tomy "Bibliografii czasopism i wydawnictw zbiorowych" (za rok 1981 i 1982). Pod względem kompletności wydawnictwo wzbudza zaufa-

nie. Nie ustalony jednak wyraźnie jego zasięg i zakres ro-
dzi wiele nieporozumień i uwag krytycznych. Sprecyzowanie
poprawnego programu wydawniczego w tym kontekście nie po-
winno nastroczać większych trudności dla zespołu opracowu-
jącego "Bibliografię". Użyteczność tej bibliografii z punk-
tu widzenia prasoznawczego osłabia metodyka opracowywanych
indeksów. Sprawie tej pragnę poświęcić kilka uwag.

Kwalifikacja tytułów pism do poszczególnych grup (ty-
pów) nie może być oparta nawet na najbardziej wysublimowa-
nym doświadczeniu bibliotekarza w tym względzie (choć nie
pomniejszam jego znaczenia), lecz musi być rezultatem badań
zawartości i odbioru czytelniczego. Nie kwestionuję wystę-
pujących w nim "klas", choć często musi razić ich albo zbyt
daleko posunięta ogólnikowość, albo też - szczegółowość.
Rewizja - i to nader gruntowna - w tym indeksie dotyczyłaby
głównie "klas" czasopism treści ogólnej, czyli prasy.

Indeks ten powinien odzwierciedlać przede wszystkim
różnorodną strukturę wydawnictw ciągłych, wśród których
należy wyróżnić:

- właściwe wydawnictwa ciągłe, czyli ukazujące się nie-
regularnie;

- wydawnictwa periodyczne (czyli czasopisma), ukazują-
ce się regularnie - od dziennika do rocznika; te z kolei
dzielą się na dalsze grupy:

1. czasopisma treści specjalnej (naukowe, fachowe), a
więc te, których sens istnienia nie sprowadza się do roz-
powszechniania informacji bieżących i kształtowania opinii;

2. czasopisma treści ogólnej (czyli prasa), a zatem te,
których sens istnienia sprowadza się właśnie do rozpowszech-
niania informacji aktualnych i kształtowania opinii.

W tej ostatniej grupie wyróżnić trzeba 3 kategorie
pism, ze względu na spełniane funkcje:

- prasa informacyjna (gazety),
- prasa opinii (w praktyce będą to głównie tygodniki,

dwutygodniki, miesięczniki, rzadziej - dwumiesięczniki, kwartalniki),

- prasa rozrywkowo-hobbistyczna.

Szczególne zaś dalsze "klasy" w indeksie powinny uwzględniać zróżnicowanie wymienionych wyżej trzech typów prasy ze względu na zasięg, treść, odbiorcę i ich uwarunkowania polityczno-instytucjonalne, uzależnienie od czynnika sprawczego.

Stan w zakresie bieżącej bibliografii badań jest - co już wcześniej podkreślano - zadowalający. Zadowalający, ale nie na tyle, by nie zgłaszać tu uwag postulatywnych. Najpilniejszym zadaniem jest opracowanie indeksu scalonego do wydanych dotąd ponad 20 roczników. Indeksu opracowanego według nowych założeń metodologicznych. Nie może to być klasyczny, tradycyjny indeks bibliograficzny, winien to być indeks nowoczesny typu dokumentacyjnego - rozwiązanie takie, jakie zaproponowali wydawcy bibliografii zawartości zachodnoniemieckiej "Publizistik", czy też wydawcy bibliografii NORDICOM-u.

W ośrodku warszawskim trwają prace nad kolejną interesującą bibliografią retrospektywną badań. Nie zastąpi ona postulowanego tu modelu wyczerpującej bibliografii retrospektywnej, która musi powstać w rezultacie dość szeroko zakrojonej kwerendy prasoznawczej, a nawet szerzej - bibliologicznej. Dopiero taka bibliografia może być punktem wyjścia do dalszych studiów nad dziejami polskiej wiedzy o prasie. Brak wyczerpującej bibliografii retrospektywnej rodzi częste pomyłki i nieporozumienia polegające na pozornym odkrywaniu zagadnień już uprzednio opisanych i poznanych.

Znacznie więcej problemów stwarza bibliografia retrospektywna polskiego czasopiśmiennictwa, o którą prędkiej czy później musi się wzbogacić polskie piśmiennictwo. Bibliografia ta musi być rezultatem pracy wieloosobowego zespołu, pracy obliczonej na wiele lat. Dziś możemy jedynie w sferze rozważań teoretycznych postulować taki czy inny sposób jej

ukształtowania. Zdaje sobie sprawę z tego, że moje rozważania i postulaty co do jej kształtu mogą dziś wydawać się zbyt abstrakcyjne. Dlatego też konkretne wnioski będą mieć charakter nazbyt pragmatyczny. Podstawowym punktem wyjścia do prac nad polską bibliografią retrospektywną czasopiśmiennictwa winna być możliwie rychła edycja równie krytykowanego, co chwalonego centralnego katalogu czasopism polskich. Nawet w takim stanie, w jakim on dziś funkcjonuje w Bibliotece Narodowej. Edycja tego katalogu będzie tym dziełem, które będzie skupiać dalsze prace nad w pełni nowoczesną i naukową bibliografią polskiego czasopiśmiennictwa.

■

Jeśli zgodzimy się ze sformułowanym pojęciem dokumentacji naukowej, którą traktuje się jako fundament każdego poczynania naukowego: od jego stadium inicjalnego (ustalenie wstępnego tematu), aż do stadium finalnego (ocena, weryfikacja wynikających wniosków), to trzeba podkreślić, iż w szeroko pojmowanej dokumentacji naukowej - obok dokumentacji bibliograficznej - coraz większego znaczenia nabiera tzw. dokumentacja faktograficzna. Chociażby z tego względu, iż często odbiorca dokumentacji nie jest zainteresowany zestawem dokumentów (wykazem badań) bądź tytułów prasowych, lecz odpowiedzią na pytanie: co konkretnego wynika z tych zestawów?, gdyż pragnie on posiadać informację, którą może zastosować skutecznie.

W rozważaniach naszych podjęto jedynie ogólne aspekty związane z dokumentacją faktograficzną, i to raczej z punktu widzenia potrzeb bibliografa i dokumentalisty niż rzeczywistego odbiorcy, którym jest tu badacz, dydaktyk, student dziennikarstwa, a zwłaszcza praktyk: dziennikarz i wydawca.

Problematyka ta (tzn. dokumentacji faktograficznej) znajduje się wyraźnie - w polskiej rzeczywistości - w sta-

dium inicjalnym. Choć z drugiej strony dysponujemy wypracowanymi - przez ekspertów UNESCO - schematami inwentarza podstawowych danych dla badań nad komunikowaniem masowym. Inwentarz, o którym tu mowa, może być teoretyczną podstawą do tworzenia banków danych dotyczących środków masowego komunikowania.

Rozwijające się coraz intensywniej prace nad automatycznym przetwarzaniem danych otwierają przed dokumentacją prasoznawczą nowe perspektywy poznawcze i rozwojowe. Nie zwalnia to jednak od likwidacji istniejących, istotnych "białych plam" w dokumentacji prasoznawczej. Odwrotnie - zmusza do ich szybkiej likwidacji. Jest wiele powodów - natury subiektywnej i obiektywnej - wyjaśniających taki, a nie inny stan współczesnej polskiej dokumentacji prasoznawczej. Główna jednak wina tkwi w samej nauce. Mimo że tradycje polskich badań prasoznawczych sięgają I połowy XIX stulecia, to szeroko rozumiane prasoznawstwo zagadnieniami dokumentacji i bibliografii zaczęło interesować się dopiero przed 20 laty.

Trzeba sobie wreszcie uświadomić, że wraz ze wzrastającą rolą prasy jako źródła historycznego, wszelkie niedostatki w zakresie bibliografii prasoznawczych, chcąc nie chcąc, muszą znajdować swe odbicie również w szeroko pojmowanych naukach społecznych, szczególnie zaś w naukach tradycyjnie zaliczanych do nauk humanistycznych.

PRZYPISY

✱ Autoreferat pracy doktorskiej, której obrona odbyła się 10 marca 1988 r. na Wydziale Humanistycznym WSP w Krakowie. Promotor: prof. dr hab. Jerzy Jarowiecki; recenzenci: doc. dr hab. Irena Bar-Święch, (WSP, UJ); prof. dr hab. Jerzy Wyśliński (IBL PAN Warszawa), prof. dr hab. Walery Pisarek (Uniwersytet Jagielloński, Ośrodek Badań Prasoznawczych w Krakowie).

WZORZEC WARSZTATU DOKUMENTACYJNEGO

- A. Z PUNKTU WIDZENIA POTRZEB HISTORIA PRASY I BADAĆZA ZAGADNIEN WSPÓŁCZESNYCH
1. Bibliografia retrospektywna badań
 2. Bibliografia retrospektywna tytułów czasopism
 3. Dokumentacja fakto-graficzna
 - a. tabele chronologiczne (z uwzględnieniem najważniejszych wydarzeń polityczno-społecznych, gospodarczych, kulturalnych) prasy
 - b. słownik biograficzny twórców prasy
 - c. tablice statystyczne
 - d. inwentarz materiałów archiwalnych
 4. Bibliografie zawartości piśm
- B. Z PUNKTU WIDZENIA POTRZEB BADAĆZA ZAGADNIEN WSPÓŁCZESNYCH
1. Bieżąca bibliografia tytułów
 2. Bieżąca bibliografia badań
 3. Dokumentacja fakto-graficzna
 - a. kalendarium (diariusz) życia prasowo-wydawniczego
 - b. karto-leka biograficzna
 - c. informator o kadrach badawczych i instytucjach badawczo-dydaktycznych i prasowo-wydawniczych
 - d. inwentarz (zbiór) podstawowych dokumentów (zarówno proveniencji państwowej, jak i partii polit.) dot. współczesnej polityki masowego komunikowania
 - e. charakterystyki statystyczne dot. nakładu:
 - poszczegól-nych tytułów,
 - najważniejszych grup typologicznych w rozmaitych przekrojach
 - f. zbiór kwestionariuszy i ankiety zastosowanych w badaniach nad środkami masowego komunikowania w Polsce (i na świecie)
 - g. zbiór wyników prasowych dot. poszczególnych tytułów prasowych, instytucji prasowo-wydawniczych, twórców prasy
 - h. zbiór informatorów (bądź informacji o nich) dot. następującej badawczo-dydaktycznych i prasowo-wydawniczych z granicą
- C. Z PUNKTU WIDZENIA POTRZEB HISTORIA PRASY I BADAĆZA ZAGADNIEN WSPÓŁCZESNYCH
1. Zbiór bibliografii zawartości głów-nych, obejmujących się poszczególnym prestativem, czasopism prasoznaczo-nych krajowych i zagranicznych
 2. Scentralizowany (scalony) katalog bibliotecznych zbiorów prasoznaczo-nych w kraju
 3. Zbiór dzieł treści ogólnej odnoszą-cych się do prasy w kraju i za gra-nicą (syntetyczne ujęcia dzieł prasy, monograficzne opisy współ-czesnych systemów prasowych i opisów sytuacji wydawniczej (lekcyj-konów, encyklopedii) chociażby w formie kartotek
 4. Zbiór informatorów (bądź informacji o nich) o najważniejszych zbiorach bibliograficzno-dokumentacyjnych, a także najistotniejszych typach do-kumentów zagranicznych (wymienionych np. w p. 1, 2, 3 a-o dla potrzeb historii prasy; i w p. 1, 2 - dla potrzeb badacza zagadnień wspól-nych, z wyrażoną preferencją dla wy-dawnictw o zasięgu międzynarodowym
 5. Zbiór dzieł ogólnych